

“Doch schuld bekennen, om den duivel niet!”

Celindrukken van Albert Moortgat, burgemeester van Breendonk

Albert Moortgat vervult op het eerste gezicht geen belangrijke rol in de geschiedenis van de Vlaamse beweging. Zijn naam is haast nergens terug te vinden in de historiografie over die beweging. Nochtans was hij politiek actief en hij kaderde dat uitdrukkelijk in een ‘Vlaams’ kader. Zijn huis in Breendonk was een oord waar uitgesproken Vlaams-nationalistische kunstenaars als Wies Moens, Bert Peleman, Filip De Pillecyn, Staf Bruggen en Willy Kessels welkom waren. Daarnaast was hij gedurende tientallen jaren de drijvende kracht achter een succesvolle brouwerij. Onder zijn leiding werd het bier ‘Duvel’ ontwikkeld. Hij was een toonbeeld van innovatief ondernemerschap.

De man was burgemeester van Breendonk sinds 1921. Hij was dat ook nog ten tijde van de bezetting in 1940-1944. De intocht van de geallieerde troepen in september 1944 zorgde voor een breuk. Hij kwam in de gevangenis terecht op beschuldiging van collaboratie met Duitsland. Vooral vanwege zijn rol in de bezettingstijd kwam Albert Moortgat aan bod in de historiografie. Echter niet in het boek van Nico Wouters over de oorlogsburgemeesters. Moortgat was immers al sinds decennia burgervader en kreeg geen benoeming in het kader van de machtsgreep door de bezetter. Daardoor ontbreekt Breendonk in dat boek. Patrick Nefors behandelde hem wel kort in zijn studie over het fort van Breendonk als Duits *Auffanglager* en analyseerde daarvoor het dossier Moortgat dat in het archief van het militair auditoraat in het justitiepaleis in Brussel wordt bewaard.¹ Nadien werd Jan Veestraeten door dochter Gabriëlle gevraagd om de familiegeschiedenis te boek te stellen. Veestraeten bracht daarbij een schat aan gegevens samen over de geschiedenis van de familie en de toestanden in brouwerij en gemeente. Daarbij komt de ‘Vlaamse’ motivatie van de familie op overtuigende wijze aan bod.²

1. N. Wouters, *Oorlogsburgemeesters 40/44. Lokaal bestuuren collaboratie in België*, Tielt, 2004; P. Nefors, *Breendonk 1940-1945. De geschiedenis*, Antwerpen, 2004, over Moortgat vooral pp. 284-285.

2. J. Veestraeten, *Albert Moortgat, Doe nooit onbezonnen zaken*, s.l., 2006. Veestraetens boek kwam niet in de handel en werd slechts in beperkte kring verspreid. Deze bijdrage maakt dankbaar gebruik van de door hem verzamelde gegevens over de geschiedenis van de familie en van Breendonk. In de analyse van de oorlogsperiode en de betrokkenheid van de familie bij de

Noch Nefors, noch Veestraeten konden beschikken over de notities van Albert Moortgat uit zijn gevangentijd. De auteur noemde ze *Celindruckken* en hij hechtte er zeer veel waarde aan. Zij zijn het onderwerp van deze bronnenuitgave. Deze belangwekkende geschriften werden gedurende tientallen jaren met zorg in de familiekring bewaard en aan het ADVN overgedragen in de lente van 2008. De aard en de inhoudelijke rijkdom van deze getuigenis verantwoordden een presentatie als brontekst. Deze schriftjes werpen bovendien licht op een bijzonder pijnlijke episode voor de Vlaamse beweging.³

Albert Moortgat werd geboren in 1890. Hij was dus al tientallen jaren actief op het voorplan voor hij in de gevangenis terecht kwam. De oorlogservaring van 1914-1918 heeft daarbij zonder twijfel een diepe indruk gemaakt.

DE EERSTE WERELDOORLOG

Breendonk was een van de kleinere gemeenten van Klein-Brabant. Alberts vader Leonard richtte in 1871 een brouwerij op als aanvulling op zijn landbouwbedrijf. Hij zorgde daarnaast voor een talrijk huisgezin met Albert als een van de jongere zonen, geboren op 2 augustus 1890. Leonard stuurde zijn oudste zoon Jozef naar de brouwerijschool in Gent van 1885 tot 1890. Jozef was dus voorbestemd om zijn vader als brouwer op te volgen. Hij stierf echter op 12 februari 1914, nog geen veertig jaar oud. Albert zag zich als vierentwintigjarige verplicht de brouwerij in handen te nemen. De jongeman kreeg dus al vroeg zware verantwoordelijkheden op de schouders. De omstandigheden waren bovendien niet ideaal. De politieke barometer in Europa stond op 'oorlog'.

Vader Leonard had zijn twee oudste jongens in de lotelingentijd vrijgekocht van legerdienst. Het gevolg daarvan was dat de daaropvolgende zonen vrijgesteld werden van militieverplichtingen. Dankzij zijn rijkdom moest niemand van hen soldaat worden toen België begin augustus 1914 zijn leger mobiliseerde onder druk van de Duitse agressie. Maar er waren andere bedreigingen. Breendonk lag nogal ongelukkig op de strategische landkaart van de Belgische generale staf. Het dorp lag immers pal op de buitenste verdedigingsgordel van vesting Antwerpen en er was een fort gebouwd op het grondgebied. De Duitse invasie in augustus 1914 zorgde daardoor voor treurige toestanden. Dit betekende dat de forten en hun intervallen – de zones tussenin – gevechtsklaar werden gemaakt. Het gevolg was een gigantische kaalslag in het schootsveld van de forten en loopgraven. Daarvoor werden de zogenaamde 'vestingsoldaten' ingezet en een massa burgerarbeiders, ter plekke opgeroepen door de burgemeester in opdracht van de legerleiding. In Breendonk zal dat eerder de taak zijn geweest van Alberts vader. Hij was im-

collaboratie schiet dit boek echter te kort door de hem opgelegde beperkingen.

3. ADVN, BE ADVN AC792 – Archief Albert Moortgat, D12093(5).

mers eerste schepen. Ook al was hij een inwijkeling, toch kwam hij al vlug in de gemeenteraad terecht, groeide door naar tweede schepen en vanaf 1878 was hij ook eerste schepen. Hij gaf zijn ontslag pas op 22 december 1915 en was dus veertig jaar lang schepen. En zelfs meer dan dat. De adellijke familie De Buisseret, die de burgemeester leverde, verkeerde immers doorgaans in Brussel zodat de gemeente de facto door vader Moortgat bestuurd werd.

Het vernielingswerk in het schootsveld van het fort en de verdedigingslinie had onder meer voor gevolg dat het kasteeltje en bijhorende park van burgemeester Robert de Buisseret met de grond gelijk werd gemaakt. De man had daardoor zelfs geen verblijf meer. Het dorp veranderde dus heel erg van uitzicht door die vernielingen en veel mensen leden zwaar verlies. Wekenlang bleef het relatief rustig omdat de invasiemacht uit de buurt bleef. Het Duitse leger drong pas op naar het noorden vanaf einde september. Breendonk werd gevechtszone en de bevolking sloeg massaal op de vlucht. De bevelvoerende Duitse generaal von Beseler verkoos een gat te slaan in de verdedigingslinie, oostelijk van Klein-Brabant. Het fort van Breendonk kreeg vanaf 1 oktober enkele zware klappen van de artillerie maar het werd niet vernietigd. Ook het dorp ontsnapte aan het ergste maar het was zwaar geschonden door de beschietingen. De kerk lag in puin, 165 woningen waren vernield en 255 beschadigd. Dat was niet min.

Het Duitse leger werd nu heer en meester. De burgerbevolking keerde terug voor zover ze durfde en het huis nog rechtstond. Het was het begin van een jarenlange bezetting. De mensen zagen wel dat de Duitsers van plan waren om de vesting weer in staat van verdediging te brengen. De bezetter had daarnaast ook een politieke strategie: Berlijn wilde via een *Flamenpolitik* de Vlaamsgezinden opzetten tegen de Belgische staat. De Vlamingen die daarin mee opstapten, noemden zichzelf 'activisten'. Zij probeerden zoveel mogelijk Vlamingen mee te trekken in hun met de bezetter collaborerende beweging.

Ook al was Klein-Brabant zeer 'Vlaams', toch kreeg het activisme in Breendonk amper voet aan de grond. Volgens de lijsten die de inlichtingendienst van het propagandabureau opstelde voor het kanton Puurs, was enkel de Breendonkse molenaar Jozef Frankcx "*goed gestemd*" ten aanzien van het activisme. Meer niet. Het dorp duikt dus zeer zelden op in het archief van de Raad van Vlaanderen, het leidende orgaan van het activisme.⁴ Dit was het gevolg van het feit dat de activistische propaganda in het arrondissement slechts moeizaam op gang kwam. Het propagandabureau in Mechelen kende nogal wat personeelwisselingen en dat zorgde telkens voor een terugval. De ietwat afgelegen dorpen werden daardoor amper bewerkt met activistische propaganda.

4. Dit archief wordt bewaard in het Rijksarchief in Brussel en is onderwerp van een gedetailleerde inventarisering.

Chef van het Propagandabureau Arthur Faingnaert stuurde in mei 1918 zijn medewerker Lode De Ley naar Klein-Brabant om poolshoogte te nemen en het potentieel in te schatten. Diens rapport voor het kanton Puurs spreekt boekdelen. Vanuit de vaststelling dat de regio vóór de oorlog gekenmerkt werd door Vlaamsgezindheid, moest hij helaas schrijven dat het activisme nog maar weinig had gepresteerd in de regio. Er waren bovendien nogal wat tegenstanders bedrijvig, waaronder veel priesters. Daar was de invloed van hun bisschop kardinaal Mercier niet vreemd aan. De belangrijkste vertrouwensman in het kanton was Victor De Block, griffier van het vrederecht in kantonhoofdplaats Puurs. Maar kon hij een leidersfunctie op zich nemen? Over hem schreef De Ley: *“De Heer De Block, griffier, die hier zowat aan 't hoofd staat, is niet de man daarvoor. Hij wordt in de gemeente Puurs en omliggende gemeenten aanzien als een man die niet wel is in zijn hoofd. Wanneer er werkelijk een goed leider wordt gevonden tussen de verschillende actieven die ik bezocht, dan zal in korte tijd deze streek voor ons gewonnen zijn.”* De Ley zette op zijn verkenningstocht geen voet in Breendonk, een van de *“omliggende gemeenten”*, om de eenvoudige reden dat er eigenlijk niemand was met wie hij vertrouwelijk kon praten. Hij besloot zijn rapport met de opmerking dat het propagandabureau in Mechelen de ontwikkelingen in het kanton Puurs goed in het oog zou moeten houden *“en er de zending van leide, anders lopen de weinige actieven verloren”*.

Het is daarmee duidelijk dat de Duitse *Flamenpolitik* tijdens de Eerste Wereldoorlog niet veel impact had op de Vlaamsgezinden in de westelijke gemeenten van het arrondissement Mechelen. Dat had uiteraard ook voor gevolg dat het activisme als zodanig maar weinig mensen echt had geïrriteerd. Deze bewegende men immers slechts van *“horen zeggen”*. Maar de Duitsers waren wél alomtegenwoordig. Met de onaangename kanten van de bezetting kreeg bedrijfsleider Albert Moortgat zeker te maken. De Duitsers voerden een strikte planeconomie in om hun oorlogsinspanning te voorzien van het nodige. De *Gerstenzentrale* knevelde de brouwers aan handen en voeten en de koperopeisingen bedreigden de stookketels in heel Vlaanderen. In de brouwerij in Breendonk waren de koperen ketels echter ruim op tijd ontmanteld, verstopt en vervangen door ijzeren. De kwaliteit van de productie was wat minder, maar Moortgat stond tenminste klaar als de Duitsers weer werden verdreven.

De herwonnen vrede was het sein voor nieuwe investeringen. De brouwerij kon twee voormalige Duitse vrachtwagens aankopen en was daardoor niet meer afhankelijk van paardentraction. Er kon weer gedacht worden aan expansie. Maar Moortgat wist na 11 november 1918 maar al te goed dat een bezetting dodelijk kon zijn voor een brouwerij. Ook op persoonlijk vlak was er nu tijd voor expansie. Albert was op 27 augustus 1917 getrouwd met Virginie Plaski. Zij was de dochter van een brouwer in Ramsdonk en zij kenden elkaar al van voor de oorlog. Tussen 1918 en 1933 werd er twaalfmaal een geboorte gevierd.

EXPONENT VAN DE VLAAMSE OPGANG IN KLEIN-BRABANT

De geografische omgeving voor Moortgats commerciële activiteiten was Klein-Brabant, het westelijke deel van het arrondissement Mechelen dat bezuiden de Rupel en ten oosten van de Schelde ligt. Bornem, Puurs en Willebroek waren de voornaamste woonkernen van dit rivierenland. Daarnaast was er het zeekanaal naar Brussel. Brussel was trouwens een belangrijk afzetgebied voor het bier. De macht van de familie was aanzienlijk op lokaal vlak. De groeiende brouwerij was immers in staat mensen tewerk te stellen en ze had cafés in eigendom. Het gezin van Albert en Virginie behoorde daardoor tot de gegoede burgerij. Het bekende zich daarbij uitdrukkelijk tot de katholieke opinie.

De katholieke partij had de parlementaire meerderheid in het land sinds 1884. Maar dat betekende niet dat er geen vernieuwingstendenzen opdoken. De christendemocraten probeerden hun plaats te veroveren en dat had voor gevolg dat de gevestigde 'conservatieven' macht moesten inleveren. Dat ging niet van harte. Zoals op zoveel andere plaatsen in Vlaanderen ging democratisering van de katholieke partij hand in hand met vervlaamsing. Dit werd sterk bevorderd door de uitbreiding van het stemrecht voor mannen. Een van de voornaamste leiders was de flamingant Philip Van Isacker. Hij stichtte in Mechelen een studiekekring tijdens de bezetting. Daarin zaten de mensen van christendemocratische en flamingantische signatuur. Het gaat om figuren zoals Karel Peeters, voorzitter van het Davidsfonds in Mechelen, de priester Ivo Cornelis, die zich het lot van de arbeiders aantrok, de leraar Alfons Verbist en vele anderen.⁵

Na de wapenstilstand probeerde deze strekking de bovenhand te halen in de katholieke partij. Het politieke landschap zag er immers heel anders uit nu de socialisten sterk groeiden en het algemeen enkelvoudig mannenstemrecht op komst was. Ook de katholieke partij moest zich vernieuwen en verjongen, vonden ze. In december 1918 vergaderden ze met een zeventigtal mensen met het doel in het arrondissement een Katholiek Vlaamsch Verbond te stichten. De Mechelaars waren erin geslaagd om ook plattelandsgemeenten daarbij te betrekken. Ook de "*gebroeders Moortgat*" behoorden vanaf dan tot de bestuurders van het Verbond. Was Albert één van deze broers? Dat is best mogelijk. De zonen hadden van hun vader het politieke virus geërfd. Broer Karel, die in Londerzeel woonde, werd daar eerste schepen en in 1922 ook provincieraadslid. Twee andere broers namen de functie van gemeentesecretaris in Breendonk op zich. Besturen was een evidentie in de familie.

Het Vlaams minimumprogramma dat door het Verbond werd verdedigd, was nochtans voor veel katholieken een brug te ver. Conservatieven en franskil-

5. Belangrijk hiervoor is: Ph. Van Isacker, *Tussen staat en volk: nagelaten memoires*, Antwerpen, 1953.

jons vonden dat de verbonders in hun flamingantisme de verafschuwde activisten achternaliepen en ze zwaaiden met de Belgische vlag. De tegenstelling was scherp. Tijdens de eerstvolgende nationale verkiezingen, einde 1919, verschenen twee katholieke lijsten op de kiesbrieven. Dat het Verbond op aanhang kon rekenen, werd duidelijk toen de stemmen waren geteld. De politieke doorbraak van de christendemocratie was een feit.⁶

Albert Moortgat duikt niet op in een prominente rol tijdens de eerste naoorlogse parlementsverkiezingen. De heropbouw van de brouwerij en het eigen gezin vergden natuurlijk veel tijd en energie van de jonge vader. Voor hem was bovendien een rol weggelegd in Breendonk. Al tientallen jaren lang droeg een telg uit de kasteelherenfamilie De Buisseret de Steenbecque de driekleurige sjerp, daarbij nauw samenwerkend met de familie Moortgat. Maar het kasteel was weggevaagd en Robert de Buisseret woonde in Brussel. Samen met de pastoor probeerde hij Albert warm te maken voor de opvolging. Dat lukte. Er waren geen gemeenteraadsverkiezingen meer geweest sinds oktober 1911 maar de overgang bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1921 verliep vlot. De meerderheid bleef in handen van de katholieke partij en de gemeente kreeg nu een verhoudingsgewijs jonge en zeer overtuigd katholieke burgemeester. Die positie zou Moortgat de komende decennia behouden.

De jaren 1930 werden getekend door de economische crisis en een gebrek aan politieke stabiliteit in het land. De katholieke partij kreeg bovendien zware concurrentie op de flamingantische flank. De geest van het activisme was niet dood. De frontiers van de jaren 1920 werden opgevolgd door de Vlaams-nationalisten van het VNV vanaf 1933. Deze partij profileerde zich in het arrondissement met de radicale agitator Ward Hermans. In 1935 was er in het arrondissement echter nog altijd geen degelijke partijwerking, ondanks de inspanningen van haar leider Staf De Clercq. Wel waren er elkaar bestrijdende splintergroepjes en plaatselijke leiders die de kat uit de boom keken. Het arrondissement behoorde tot de zwakere broertjes.⁷ Het valt te vermoeden dat leidende VNV-ers hoopten dat de bij het Vlaams-nationalisme aanleunende Moortgat een steunpilaar kon worden.

Ondertussen namen de gebeurtenissen in Duitsland een verontrustende wending. De Weimar-republiek werd in 1933 vernietigd door de machtsovername van de nationaalsocialisten onder leiding van Adolf Hitler. Dat Ward Hermans zeer Duitsgezind was en ideologisch nauw aanleunde bij het nationaalsocialisme, stak hij niet onder stoelen of banken. Hij zou het voorbeeld van de activisten volgen,

6. H. De Lannoy & H. Crol, *Verleden en heden van de Mechelse CVP. De christen-democratie in het arrondissement Mechelen (1830-1988)*, Mechelen, 1988, pp. 19-30.

7. Br. De Wever, *Greep naar de macht. Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde. Het VNV 1933-1945*, Tielt-Gent, 1994, pp. 144-147 en 276-277.

als hij de kans kreeg. Daar maakte hij geen geheim van.

Ondertussen was de villa Moortgat een oord waar Vlaamse kunstenaars geregeld over de vloer kwamen. Dan gaat het om literatoren zoals Filip De Pillecyn, Felix Timmermans, Bert Peleman en Wies Moens; de fotograaf Willy Kessels en kunstschilder Tony Van Os van Temse, bekend vanwege zijn religieuze taferelen. Ook de toneelspeler Staf Bruggen was er welkom en zijn toneelgezelschap trad op in het dorp dankzij de demarches van de burgemeester. Verscheidene van deze mensen hadden een rol gespeeld in het activisme. Het feit dat Breendonk op 23 mei 1937 een grote delegatie naar de amnestiebetoging voor de activisten in Brussel stuurde, spreekt boekdelen. Albert Moortgat zette daarvoor onder meer de vrachtwagens van de brouwerij in. Zijn bewonderde artistieke vrienden hadden hem duidelijk overtuigd. Het hoeft dan ook niet te verbazen dat Albert zich aangetrokken voelde tot het Vlaamsch Nationaal Verbond en er lid van werd. Maar openlijk een voortrekkersrol op zich nemen in het arrondissement deed hij niet.

Het blijft daarbij de vraag of Moortgat zich ten volle bewust was van de anti-Belgische draagwijdte van die politieke keuze. Aan zijn gehechtheid aan het koningshuis bijvoorbeeld hoeft niet getwijfeld te worden. Maar zag hij in dat het vnv in zijn anti-Belgische politiek aanleunde bij Hitler-Duitsland en er ook ideologisch heel veel van had overgenomen, het autoritaire en het racisme inclusief? Dat land

De Vlaamse Vriendenkring van Mechelen in Sint-Amands aan de Schelde. Zittend links Albert Moortgat en zijn echtgenote. Vierde van links Filip De Pillecyn.
[ADV N, BE ADV N AC65 – Archief Maria-Hendrika Moortgat]

werd bovendien een rechtstreekse bedreiging voor België in de late jaren 1930 toen het troepen stuurde naar het gedemilitariseerde Rijnland, Oostenrijk aanhechte en nadien agressief optrad in oostelijke richting. Begin september 1939 was Polen aan de beurt. De grootschalige aanval van het Duitse leger leidde tot een oorlogsverklaring van Britten en Fransen. Europa was weer in oorlog. België mobiliseerde een groot leger en nestelde zich in een strikte neutraliteit. Die neutraliteit werd door het vnv ostentatief gesteund want zo kon heel België weggehouden worden van de coalitie die zich met wapengeweld tegen de Duitse agressie keerde.

DE TWEEDE DUITSE BEZETTING

Ditmaal leek Breendonk veiliger te liggen want de Belgische troepen werden geconcentreerd op Maas en Albertkanaal. Maar er was wel veel beweging van kaki-uniformen in en rond het zwaar beveiligde fort. Leopold III had er zijn militair hoofdkwartier gevestigd. Van daaruit probeerde hij leiding te geven aan het leger. Dat leger moest zich al meteen hals over kop terugtrekken toen het Duitse offensief van start ging op 10 mei 1940. De koning-opperbevelhebber bleef in het fort tot 17 mei. Daarna werd de hele regio opgegeven maar deze aftocht bracht geen redding. Leopold gaf zijn leger over na achttien dagen strijd. Enkele weken later volgden de Fransen. De Britten trokken zich terug over zee en stonden alleen. Duitsland beheerste het continent. Tijdens de 'wondere zomer' leek het of Hitler de oorlog had gewonnen. Het vnv stapte meteen in de collaboratie in de hoop in Vlaanderen zoveel mogelijk macht naar zich toe te trekken.

Ook Moortgat legde zich neer bij de Duitse suprematie. De brouwerij maakte reclame in de collaborerende pers met een slogan die geïnspireerd was op de kreet waarmee Hitler zijn veroveringsoorlogen motiveerde: *"Ein Volk! Ein Reich! Ein Führer"*. Het klonk in brouwerstermen als: *"In Vlaanderen: Een volk! Een Staat! Een Bier. Moortgat's Bier Breendonk"*. Zo verscheen het in de vnv-krant *Volk en Staat* op 11 juli 1940, een symbolische datum voor Vlaamsgezinden.⁸ Ging dit om meer dan reclame? Om de macht in de gemeente moest hij het niet doen want hij was al bijna twee decennia burgemeester. Hij hoefde al evenmin toenadering te zoeken tot de bezetter. De Duitsers kwamen zelf. Ze lieten hun oog vallen op het fort om er een *"Auffanglager"* in te richten. De eerste commandant was ss-Sturmbannführer Philipp Schmitt. Hij liet zich inkwartieren in het huis van Moortgat tot zijn verblijf in het fort gereed was. Moortgat kreeg daardoor intensief met de bezetter te maken en zijn gemeente al evenzeer. Breendonk werd verplicht meubilair en keukengerei te leveren aan het fort. Vakmensen werden voor verbouwingswerken ingezet, vaak na bemiddeling door de burgemeester. Wie de leveringen en werkzaamheden op

8. P. Nefors, *Breendonk 1940-1945 [...]*, p. 284. Nefors heeft in dit kader het dossier-Moortgat dat in de archieven van het Krijgsauditoraat wordt bewaard, onderzocht.

de voet volgde, moet beseft hebben dat het fort bestemd was om er gevangenen in onder te brengen.⁹

De eerste gevangenen werden binnengebracht op 20 september 1940. Op dat moment was er van verzet nog geen sprake. Maar de 'wondere zomer' liep op zijn einde en het eerste ongenoegen over de bezetter werd hoorbaar. De apathie was voorbij. De genadeloze hardheid van de bezetting gaf voedsel aan het verzet dat veel sterker werd dan in 1914-1918; ook in de regio Klein-Brabant en de Rupelstreek. De organisatie met de naam De Zwarte Hand was zelfs een van de vroegst georganiseerde verzetsgroepen in België. Initiatiefnemer was de koster van Tisselt, Marcel De Mol, een onverdacht katholiek. Breendonk behoorde tot het operatieterrein. De leden verspreidden vlugschriften en sluikbladen. Deze agitatie irriteerde de collaboratie en de bezetter omdat ze de vanzelfsprekendheid van hun machtsuitoefening in twijfel trok. Op 20 september 1941 werden de eerste militanten opgepakt. Er zouden er nog veel volgen. Op 29 oktober 1941 zaten al 109 leden gevangen. Een deel van hen kwam in het fort van Breendonk terecht. Veel leden overleefden de oorlog niet.¹⁰

Het ging met De Zwarte Hand eigenlijk alleen maar om het uiten van een opinie. Geweldpleging kwam er niet bij kijken maar toch was de repressie genadeloos. Ondertussen stroomden de gevangenen toe in Breendonk. Door de mishandelingen, de ondervoeding, de moorden en de executies kreeg het fort een akelige reputatie. Het verzet werd uiteindelijk veel gewelddadiger dan tijdens de Eerste Wereldoorlog. Al kende Klein-Brabant niet in dezelfde mate de verschrikkingen van de terreur zoals in Limburg, het Hageland en grote delen van Wallonië.

Maar ook deze bezetting bleef niet duren. Hitler slaagde niet in zijn veroveringsplannen. De geallieerden kregen militair de bovenhand. In de zomer van 1944 rukten hun legers vanuit alle richtingen op. Begin september bereikten ze de Frans-Belgische grens. Nu ging het razendsnel. Op enkele dagen tijd rukten de aanvalsspitsen op tot in Antwerpen. In hun snelle rit ratelden de Britse pantsers voorbij het ontruimde kamp. Breendonk was verlost van de Duitse bezetters. Het uur van de wraak sloeg. Lokale verzetsgroepen – waarvan het Geheim Leger de belangrijkste was – vonden niet beter dan het vroegere Duitse kamp te gebruiken voor het gevangen zetten van al of niet vermeende collaborateurs die nu massaal werden opgepakt. In hun ogen behoorde ook de burgemeester van Breendonk tot de landverraders. Albert Moortgat maakte op die manier opnieuw kennis met

9. In het gemeentearchief van fusiegemeente Puurs is veel bewaard over deze leveringen. Zie hiervoor de studie: P. Moreau, *Systematiek en willekeur. Het verhaal van de politieke gevangenen uit het arrondissement Mechelen*, Antwerpen, 2003, p. 69. Hij verwijst naar "bundel 541" met documenten inzake de militaire opeisingen ten laste van de gemeente Breendonk.

10. P. Moreau, *Systematiek en willekeur [...]*, pp. 85-89. Zie ook T. Mampaey, *De Zwarte Hand*, Berchem, 1993.

het kamp, ditmaal niet als bezoeker in zijn functie van burgemeester, maar als gevangene.¹¹

Na de aftocht van de bezetter was het land ontredderd. Het kostte tijd om weer een administratie en een betrouwbare ordehandhaving op het getouw te zetten. Pas ergens op het einde van 1944 was het ministerie van Justitie sterk genoeg om de zaak in handen te nemen en werd het fort een officieel 'interneringscentrum'. Een interneringscentrum was eigenlijk een noodgevangenis, met alle materiële en logistieke problemen van dien. Bovendien werden de bewakers doorgaans gerekruteerd onder de leden van verzetsorganisaties zoals het Geheim Leger. Daardoor was professionalisme en neutraliteit vaak ver te zoeken. Het fort kreeg de plaatselijke verzetsleider Leopold baron de Meester als directeur. Het fort bleef die rol vervullen tot einde 1946.¹²

Moortgat bleef niet in Breendonk. Hij werd naar een Brussels interneringscentrum gevoerd dat in de kazerne Klein Kasteeltje was ingericht. Daar waren grote troepenkamers en die werden nu volgestouwd. Hij had zich nooit kunnen voorstellen dat hij zo'n behandeling zou moeten ondergaan. Het leven in gevangenschap was dan ook een zware schok. Maar hij probeerde zich staande te houden. In die strijd om de mentale overleving speelden zijn *Celindrakken* een belangrijke rol. Dat wordt duidelijk wanneer we ze nader onderzoeken.

LEVEN IN DE GEVANGENIS

Het eerste wat opvalt, is dat Albert Moortgat pas in een laat stadium van zijn gevangenschap begon te schrijven. Hij wachtte tot diep in 1946 vooraleer bedenkingen op papier te zetten. Heel erg laat dus. Hij bleef immers lange tijd hoopvol geloven dat zijn gevangenschap van korte duur zou zijn. Hij rekende zichzelf niet tot de Duitsgezinden en dus kon er geen probleem zijn in zijn ogen. Het is bijvoorbeeld tekenend dat hij, toen de bevrijding nakend was, geen poging deed om de 'echte' collaborateurs te volgen op hun vlucht naar Duitsland. Net als veel andere Vlaamsgezinden vond Albert dat hij behoorde tot het 'Belgische' kamp, de mensen die de vooroorlogse neutraliteit bleven bewaren. Zij hadden, ondanks de Duitse heerschappij, én Vlaanderen én België rechtgehouden. Dit was het kamp van koning Leopold III, de secretarissen-generaal en van iedereen die op een of andere wijze in een oorlogsadministratie was gestapt of gebleven. Het waren de mensen die hadden gekozen voor 'accommodatie' met de bezettingsmacht om erger te

11. Moortgat schreef in zijn gevangenisnotities dat hij op 6 september 1944, om 12 uur, gevangen werd genomen en naar het fort werd gevoerd. Dus twee dagen na de doortocht van de Britse voorhoede.

12. Het Rijksarchief ontdekte archief van dit interneringscentrum in de gevangenis in Mechelen. Zie hiervoor: K. Velle, *Inventarissen van het archief van de interneringscentra van Breendonk (1944-1947) en Mechelen (1944-1947) en van de gevangenis te Mechelen (1802-1985)*, Brussel, 1998.

voorkomen. Ze vonden dat ze daardoor blijk gaven van verantwoordelijkheidszin ten aanzien van de bevolking. Heel anders dan de houding van de aanhangers van verzet en collaboratie die wél kamp hadden gekozen en die daardoor het leven en de vrijheid van zoveel medeburgers in gevaar brachten.

In hun ogen was het een evidentie dat ze na de bevrijding met rust zouden worden gelaten. Per slot van rekening was de balans positief, vonden ze. Ze vergisten zich. Deze groep mensen onderschatte de doorheen de bezettingsjaren opgestapelde haat. Bovendien was de grens tussen collaboratie en accommodatie vaag en fluïde. Verbitterde aanhangers van het verzet hadden bovendien geen boodschap aan een sereen afwegen van argumenten. Veel gezagsdragers uit de bezettingsjaren werden dus opgepakt en opgesloten. Daarmee begon een nachtmerrie maar de hoop leefde dat ze van korte duur zou zijn. Als er weer vrede kwam, zou de weggevoerde koning weer aan het hoofd van het land komen te staan. Dan zou de maatschappij snel weer bij zinnen komen en tot normale verhoudingen terugkeren. Bovendien hoopten ze te kunnen rekenen op de steun van hun netwerken waarin immers tal van gerespecteerde burgers zaten. Katholieken bijvoorbeeld, konden een beroep doen op de zuil en op de clerus.

Moortgat beseftte echter amper dat hij ver was weggedreven van de katholieke partij en de zuilorganisaties door zijn keuze voor het Vlaams-nationalisme. Toch werd het katholieke netwerk ingeschakeld om Moortgat uit de gevangenis te halen. In het archief zit een afschrift van een brief van de hand van Leopold De Jonghe. De man was architect-landmeter van beroep maar was nu als ambtenaar betrokken bij de administratie die Justitie had opgezet om enige lijn te brengen in het beleid ten aanzien van de gevangenen. De brief dateert van 1 juli 1945, was in het Frans gesteld en gericht aan een kloosterzuster met de naam 'Alberte', duidelijk een goede bekende. Alberta was de kloosternaam van Alice Moortgat, de twee jaar jongere zus van Albert. Zij was in 1916 ingetreden bij de ursulinen in Tildonk. De Jonghe deed in die brief uit de doeken hoe hij het nodige had gedaan om Moortgat op de lijst van vrij te laten gevangenen te zetten. Hij geloofde zelfs dat het hem ging lukken. Als we kijken naar de datum wordt de reden van dit optimisme duidelijk. Duitsland had op 8 mei onvoorwaardelijk gecapituleerd. De volkswoede die volgde nadat in de weken daarna de uitgemergelde gevangenen uit de Duitse kampen weerkeerden, was ondertussen weer wat gemilderd. Voor de gevangenisdirecties waren dit echter zware dagen. Heel wat vermeende collaborateurs waren immers als gevolg van deze golf van woede voor een tweede maal achter de tralies gezet. Bovendien liet het zich aanzien dat de Duitse nederlaag nog een omvangrijke 'oogst' aan collaborateurs zou opleveren. Het ging dan om mensen die einde augustus 1944 naar Duitse bodem waren gevlucht. Ze werden nu opgespoord en weer naar België gevoerd. Dat zorgde voor een toestroom van nieuwe gevangenen.

De Jonghe hoopte te kunnen profiteren van de druk op het penitentiaire stelsel door de overbevolking. Het kwam er immers op aan ruimte te scheppen. Ook al omdat de militaire rechtbanken ondertussen op grote schaal hadden gevonnist en die veroordeelden moest men in ieder geval kunnen opsluiten. Dan was de verleiding groot om al langer vastzittende verdachten vrij te laten als het ging om mensen die zich niet al te zwaar verbrand hadden. Het kon ook gaan om mensen voor wie men sociale redenen kon invoeren. De argumenten werden gewikt en gewogen door de zogenaamde 'personeelsconferentie' van de gevangenis. Het Bestuur der Strafinrichtingen van Justitie had een Afdeling 2 met de naam 'Genaden, voorwaardelijke invrijheidstelling en sociale dienst'. Deze dienst stuurde een vertegenwoordiger naar dergelijke vergaderingen.

De Jonghe was als plaatsvervanger van directeur-generaal Dermine aanwezig op de personeelsconferentie van 25 juni 1945 in het Klein Kasteeltje.¹³ De Jonghe stuurde aan op vrijlating van Moortgat die immers nog altijd niet was veroordeeld. De oorlogstoestand was voorbij en kon dit voorarrest niet meer verantwoorden. Het liep echter niet van een leien dakje. Hij ondervond dat de leidende ambtenaren van de gevangenis allemaal tegen zijn voorstel waren. Moortgat stond bij hen duidelijk niet in een positief daglicht. Aangezien De Jonghe de enige was van buiten de muren, kreeg hij het dus niet gemakkelijk. Hij bleef hameren op het humane aspect: Moortgat was vader van negen kinderen. Hem werd echter voor de voeten geworpen dat de kinderen Moortgat niet in miserie zaten. De familie was welgesteld en dus was dat geen argument om hun vader vrij te laten. Tot slot verklaarde de directeur van het Klein Kasteeltje dat hij toch bereid was om Moortgat op de lijst te zetten van "*voorgesteld tot vrijlating*". De Jonghe geloofde dat hij het laken naar zich toe had getrokken. Eenmaal op deze lijst geplaatst, was het slechts een kwestie van tijd eer deze administratieve beslissing tot de vrijlating leidde. De termijn mocht begroot worden op drie maanden, schreef hij naar de kloosterlinge.

Na de zitting kreeg De Jonghe de kans om Moortgat persoonlijk te spreken en hij drukte hem op het hart – in geval van vrijlating – niet naar Breendonk terug te keren, zich niet bezig te houden met politiek of deel te nemen aan manifestaties of publieke bijeenkomsten. Hij kreeg dus de raad zich tijdelijk 'onzichtbaar' te maken.

Aldus het relaas van De Jonghe. Als dit relaas onverbloemd de waarheid weergeeft, mogen we daaruit besluiten dat Moortgat met recht en reden hoop koesterde. Het kwam echter niet tot een vrijlating. De redenen moeten we waarschijnlijk zoeken in het feit dat hoe langer hoe meer gedeporteerde politieke gevangenen hun verhaal konden doen. Er werd daardoor ook hoe langer hoe meer bekend van wat zich in het *Auffanglager* in zijn dorp had afgespeeld. Dat straalde negatief af

13. Het Rijksarchief slaagde er tot dusver niet in archief van het interneringscentrum Klein Kasteeltje op te sporen. De kans is reëel dat het verloren gegaan is.

op de burgemeester van de gemeente. Des te meer omdat enkele van zijn oudste kinderen zich erg meegaand hadden opgesteld ten aanzien van de bezetter en zelfs in Duitse dienst waren getreden. Ook dat werd de vader zwaar aangerekend.

Besefte Moortgat hoe de publieke opinie was geëvolueerd en hoe zwaar de verzetsorganisaties sinds de bevrijding politiek wel wogen? De weerstand tegen zijn vrijlating was in ieder geval veel groter dan hij kon inschatten. Hij bleef dus achter de tralies en moest als gevangene voor de krijgsraad in Mechelen verschijnen. Maar ook dat kon uiteraard een keerpunt zijn. Moortgat rekende op een vrijspraak en dus op een onmiddellijke vrijlating. Het schatte blijkbaar niet in dat het wel eens heel anders kon uitdraaien. De veroordeling tot vier jaar gevangenis kwam daardoor bijzonder hard aan. Dat betekende niet alleen een verdere vrijheidsberoving maar ook dat de rechtbank hem als 'schuldig' beschouwde. Het was de reden waarom hij behoefte voelde om zijn gedachten op papier te zetten. Hij begon aan zijn eerste notitie op 22 mei 1946. Ondertussen lag de Duitse overgave al ruim een jaar achter de rug.

HET EERSTE SCHRIFTJE, DE EERSTE GETUIGENIS

Het proces was een bijzonder onprettige gebeurtenis voor de burgemeester. Moortgat werd geconfronteerd met een openbaar ministerie dat hem fel aanviel en daarin gesteund werd door een hele reeks getuigen uit zijn dorp en zelfs uit zijn familie. De getuigenverhoren leverden het beeld op van een gezagdrager die bereid was ver mee te stappen in de richting van de 'eenheidsbeweging' die de vnv-leiding in 1940 wilde tot stand brengen. Er waren ook getuigen die feiten aanhaalden die wezen op vergaande Duitsgezindheid. In een latere fase van de oorlog, probeerde Moortgat weliswaar zijn beleid bij te sturen door zijn schouders te zetten achter humanitair getinte initiatieven zoals voedselleveringen aan de gevangenen in het fort. Het leverde hem voor de rechtbank niet veel op. Al wat hij had gedaan ten bate van zijn medeburgers kon immers worden voorgesteld als opportunisme, het gevolg van het inzicht dat de Duitse nederlaag hoe langer hoe waarschijnlijker werd. De positieve resultaten van dat opportunisme, werden door de rechtbank niet voldoende geacht om zijn pro-Duitse houding te compenseren.

Hoe keek Moortgat dan zelf aan tegen zijn lot? Daar bieden zijn schriftjes ons een inkijk. Het zijn er drie waarbij enkel het tweede op de kaft de titel *Celindrakken* en zijn naam "*Alb Moortgat*" draagt. Een paginering hebben ze niet maar hij concentreerde zijn notities op bepaalde, voor hem belangrijke dagen; meestal na confrontaties met de magistratuur of in de buurt van feestdagen, wanneer de gevangenschap extra zwaar woog. Moortgat had meerdere redenen om te beginnen schrijven. Het vonnis duwde hem in een zeer neerslachtige bui. Die wilde hij overwinnen. Hij had daarnaast behoefte aan een zelfrechtvaardiging. Niet ten aanzien van de rechters – dat was voorbij, vond hij – maar wel ten aanzien

van zichzelf en zijn gezin. Daarbij speelde zijn zelfbeeld van Vlaamsgezinde een belangrijke rol want hij opende zijn betoog met: *“Mijne vijanden hebben overwonnen! Leugen, bedrog, haat, afgunst, bekrompenheid, valsheid, lafheid, het vernietigend verraad van den Vlaamschen strijd hebben vandaag getriomfeerd!”*

“Het vernietigend verraad van den Vlaamschen strijd (...)” In zijn ogen was het feit dat hij opgesloten zat en voor de krijgsraad moest verschijnen het gevolg van het verraad door mensen die hij tot dusver als mede-Vlaamsgezinden had beschouwd en op wie hij rekende voor steun, net zoals hij hen vroeger altijd gesteund had. Het ging om de christendemocraten van het arrondissement. Die hadden hem laten vallen en hij voelde zich door dat verraad als mens gekraakt: *“Al wat edel, schoon, en oprecht in mij was is aan stukken geslagen. Niets blijft mij over dan eene weemoedige herinnering aan wat mij ingeboren was en de overtuiging dat mijne vrouw mij lief heeft.”* Moortgat had duidelijk geen oog voor het feit dat de collaboratie een dodelijke bedreiging had betekend voor de christendemocratie en voor de arbeidersbeweging en dat er daardoor een kloof was geslagen waarbij hij – door zijn keuze voor het VNV – aan de andere kant was komen te staan. Het flamingantisme dat ten tijde van het Vlaamsch Verbond na de wapenstilstand van 1918 een bindteken was geweest, was door de collaboratie bovendien volkomen gecompromitteerd.

Een toekomst zag Moortgat niet meer voor zich. In zijn ogen was de veroordeling een eindpunt want hij schreef: *“Mijn tijd is voorbij – ik heb uitgediend, 22 mei is mijne officiële begrafenis.”* Op een dergelijk punt in je leven, wil je een zelfrechtaardiging nalaten voor een heel klein publiek: de mensen waar je nog wel op rekt. In zijn geval was dat beperkt tot zijn naaste familie. De rechtbank zag in hem alleen maar een verrader, vond hij. De goede dingen die hij deed als burgemeester, werden door het hof niet erkend. Kortom, hij kreeg vier jaar gevangenisstraf. En dat *“om mijn volk en mijne gemeente 25 jaren te dienen zooals nog nooit een Burgemeester van Breendonk zijn volk gediend heeft. En dat volk zwijgt, die Priesters zwijgen, die Katholieke raadsleden zwijgen! Verbist zwijgt! Van Isacker zwijgt!”* En zo gaat de opsomming verder, gevolgd door een nog veel langere opsomming van namen van mensen die hij als zijn vijanden beschouwde.

Alfons Verbist en Philip Van Isacker... Daarmee verwees hij naar de christendemocratische kopstukken van de katholieke partij in het arrondissement, de kring waartoe hij zichzelf blijkbaar bleef rekenen. Maar hij was door zijn keuze voor het VNV hopeloos van hen weg gegroeid en blijkbaar begreep hij dat niet. Zo volgt er nog een hele lijst van namen die deels thuishoren in de gemeentepolitiek van Breendonk, deels verwijzen naar de katholieke partij in het arrondissement Mechelen. Hij was nu de paria die werd verraden en uitgespuwd. Hij betreurde diep dat hij ooit naar hen had geluisterd en in de politiek was gestapt. Het speelt hem nu zeer dat hij zijn gezin en de brouwerij niet *“als enige afgod aanbeden”* had.

Dan had hij er veel beter voorgestaan. Hij was bijzonder bitter over de leidende katholieken van het arrondissement. Per slot van rekening waren ze niet in staat – of niet bereid in zijn ogen – geweest om hem uit de gevangenis te halen en een strafrechtelijke veroordeling te voorkomen. Dat betekende niet dat Moortgat een geloofscrisis doormaakte. Integendeel zelfs. Zijn rotsvast geloof bleef onaangetast en na het uiten van zijn klachten, zette hij op het papier: *“Doch er is nog een levende God!”* Van het opperwezen verwachtte hij steun en genoegdoening. Meer nog, hij spiegelde zich aan het lijden van Jezus Christus.

Daarna volgt een grote sprong in de tijd. Moortgat voelde pas behoefte om zijn gedachten weer aan het papier toe te vertrouwen ten tijde van de eindejaarsfeesten. Op 24 december 1946 noteerde hij dat al zijn medegevangenen hoop koesterden. In de katholieke pers klonken de eerste schuchtere geluiden over vrijlating van incivieken. Al even sterkend vonden ze de berichten die aantoonde dat de verliezers van de oorlog niet bij de pakken bleven zitten. In de krant lazen ze bijvoorbeeld dat duizend Italiaanse krijgsgevangenen die terugkeerden uit een Brits kamp op Indische bodem in de haven van Napels plechtig werden ontvangen door de Italiaanse overheid. De militairen verschenen echter in zwarthemd op de loopbrug.¹⁴ De politieke overtuiging van de gewezen krijgsgevangenen was blijkbaar niet gewijzigd en ze eisten dat de militaire muziekkapel de fascistische hymne zou spelen. Over dat nieuws en de potentiële gevolgen, werd in de cellen druk gedebatteerd en hoop geput.

Moortgat nam de gelegenheid te baat om ook het gevangenisleven in detail te beschrijven. In de oude kazerne zaten tweeduizend mannen opgesloten, telkens met 25 tot 30 bijeen in één ruimte. De oude troepenkamers hadden geen verwarming en de gevangenen moesten het doen met twee dekens. Bovendien was het in deze winterse dagen overdag te donker om te kunnen lezen of schrijven. 's Nachts brandde het licht om hen beter te kunnen bewaken. In de hoek stonden de emmers voor de ontlasting en hij hoorde een rat ritselen in de hoek. En natuurlijk was er het heimwee naar huis en naar de familie.

Op dat ogenblik zat hij – zoals zoveel van zijn lotgenoten – al 28 maanden, zijnde 840 dagen gevangen. Hij stelde zich zeer negatief op tegenover de overal aanwezige gendarmes die als bewaker optraden. Ze zouden hem er niet onder krijgen: *“doch schuld bekennen, om den duivel niet!”*, zette hij op papier. Moortgat vond zijn wee *“te groot en te onverdiend”* en hij gaf uitsluitend de tegenstanders de

14. Het reguliere Italiaanse leger kende traditioneel een sterk regionaal getinte rekrutering. Onder de heerschappij van Mussolini werden aparte divisies van *“zwarthemden”* gevormd. Het ging om troepen die gerekruteerd werden onder de jonge leden van de fascistische partij. Ze droegen een zwart hemd als onderdeel van hun uniform. Hun bestaan zorgde ervoor dat Mussolini kon rekenen op betrouwbare troepen. Op het slagveld toonden de eenheden zwarthemden zich doorgaans strijdvaardiger dan de doorsnee infanteriedivisies.

schuld van *“ons leed”*. Degenen die hem in die toestand hadden gebracht – *“mijne moordenaars”* in zijn woorden – gunde hij in ieder geval niets. *“De tijd zal hen wel ontgoochelen alsook de hersenloozen Breendonckenaars. Ik doe niet meer mee! mijn taak zoo tragisch plots onderbroken is af-!”* Gelukkig was er de solidariteit onder lotgenoten. Het hartelijke contact met bepaalde medegevangenen hield hem recht. En uiteraard speelde ook zijn onwrikbaar godsgeloof een belangrijke rol. Aan het slot van het eerste schriftje maakte hij de bedenking: *“In alle geval. Ik heb edelmoedig al mijn lijden, zoo ziele, als harte leed, ontberingen en vernederingen, ontgoochelingen alles alles alles heb ik opgedragen aan mijn zielewelzijn.”*

HET TWEDE SCHRIFTJE

Op 19 januari 1947 sprak hij zijn tweede schriftje aan, zittend op zijn strozak in kamer 260. Schrijven had een therapeutische betekenis. *“Want men moet ... stalen zenuwen hebben om in eene kamer waar 38 overspannen verbitterde mannen opgesloten zitten, echt aandachtig zijne zinnen bij malkaar te houden.”* De gevangenschap had bovendien onaangename fysieke gevolgen. Hij betrapte zich op onnauwkeurigheden in zijn geheugen. Dat dit bij zijn lotgenoten ook voorkwam, was maar een schrale troost. Ook zijn ogen gingen er sterk op achteruit. Moortgat besepte dat hij niet zo jong meer was.

Het dagelijkse leven in het interneringscentrum was dan ook geen pretje. De gevangenen hadden geleerd om niet meer diep adem te halen, vanwege de bedorven lucht in het gebouw. Ze hoorden ondertussen trams en andere voertuigen voorbijrijden, aan de andere zijde van de muur. Iedereen buiten de muren kon gaan en staan waar hij wilde, zij bleven gevangen. Geliefden bezoeken was er niet bij. Daarbij maakte Moortgat zich zorgen om zijn *“zo diep vernederde en zo verbitterde kinderen (...)”*. Hij had redenen om zich zorgen te maken. Sommige van de oudsten waren ook door de naoorlogse bestraffing en epuratie getroffen. Anderzijds had hij nu de kans om in vertrouwen te praten met medegevangenen die in de rangen van het Duitse leger hadden meegevochten. Wanneer hij hen hoorde vertellen over de strijd tegen het rode leger, was hij blij dat hij zoon Leo enkele jaren eerder ervan had kunnen weerhouden om te tekenen voor dienst aan het oostfront.

Het feit dat hij niet wist wat zijn kinderen nu deden en met wie ze omgingen, bekommerde hem zeer. Hij wilde vrij zijn om ze weer op *“de rails”* te zetten. Het enige wat hij kon hopen, was dat zijn schrijfboekjes hen later zouden inlichten. Maar niet alleen hen! *“Ik zal mijne indrukken van vandaag neerpennen want later wil ik er niet méér van klappen van al deze miserie! Dus ik zal ze in alle rechtzinnigheid en oprechtheid opschrijven zooals ik nu doe en dat zij die zo mijn toestand willen ‘inzage’ hebben zal ik dit schrijfboek geven en het hen laten ontcijferen en overwegen!”* Hij begreep ondertussen wel dat zijn politieke rol in zijn gemeente was uitgespeeld. Voor de oorlog was dat heel anders geweest: *“Toen was ik alles in Breendonk en nu... ben*

ik een banneling – elk hart heeft er zich gesloten voor mij... behalve dit mijner moedige vrouw en dit mijner kinderen..."

De volgende klap voor Moortgat kwam in de lente van 1947. Hij wilde een nieuwe poging wagen om vrijgelaten te worden en vroeg om voor de raadkamer van het Krijgshof te mogen verschijnen. Hij hoopte op toepassing van de wet-Lejeune. Op 20 februari was het zover maar zijn vrijlating werd afgewezen. Substituut Gilissen¹⁵ stelde de rechter echter voor om Moortgats zaak grondig te bespreken. Er was per slot van rekening beroep aangetekend.

HET DERDE EN LAATSTE SCHRIFTJE

Op 11 april 1947 moest hij verschijnen voor de 1ste Kamer van het beroepshof voor de uitspraak. De confrontatie met de voorzitter van het Hof en de auditeur die hem op alle mogelijke manieren in een kwaad daglicht stelde, was geen pretje. Het werd andermaal een afgang want opnieuw werden getuigen – “adders” noemde hij hen – opgeroepen. Opnieuw werden voorbeelden gegeven van zijn pro-Duitse houding en zijn aanleunen bij de collaboratie. Bij die getuigen hoorden ook familieleden zoals zijn schoonzus Lucie Van Cappellen en dat was uiteraard bijzonder pijnlijk. Hij werd daarbij ook beschuldigd van hulp bij aanhoudingen van leden van de verzetsorganisatie, de Zwarte Hand. Dat was in een vroeg stadium van de bezetting, in een tijd toen Duitsland militair nog oppermachtig leek. Dat werd hem zwaar aangerekend.

Het werd hem daarbij tevens kwalijk genomen dat hij ook na de bevrijding aan Duitse kant bleef staan. Rond Kerstmis 1944 stuurde vader Albert een kaartje aan een van zijn dochters die in het interneringscentrum voor vrouwen in de Mechelse Delobbe-kazerne was opgesloten: *“allemaal is hier vol hoop bij deze gebeurtenissen. Mocht het tot een echte heimkeer uitgroeien.”*¹⁶ Dit briefje werd onderschept en het kwam op zijn proces naar boven als een bewijs dat hij bleef hopen op een terugkeer van het Duitse leger en het weer aan de macht komen van de collaborateurs. Toen het nieuws van de Duitse opmars tijdens de openingsfase van het Ardennenoffensief bekend werd, leidde dit inderdaad tot ostentatief optimisme onder de collaborateurs in de interneringscentra. Velen van hen lieten blijken dat ze uitkeken naar het moment dat ze wraak konden nemen op hun landgenoten die de geallieerde kant hadden gekozen. In zijn gevangenisnotities doet Moortgat dit kaartje af als volgt: *“Pilaert Edmond: kaart aan mijn dochter Gabriëlle. Was enkel eene uiting van vaderlandsliefde en nostalgie naar mijn gezin en mijn thuis en een we-*

15. Het gaat om John Gilissen, later hoogleraar aan de rechtsfaculteit van de VUB en zeer productief rechtshistoricus. Hij was de eerste die een wetenschappelijke studie wijdde aan de bestraffing van de collaboratie.

16. Geciteerd in P. Nefors, *Breendonk 1940-1945 [...]*, p. 285.

derzijds moed en hoop geven... Een gevangene alléén kan dat begrijpen." De rechtbank zag dit uiteraard anders.

Ondertussen had hij *"Geen kruisbeeld in de zaal om mijn oogen op te richten en samen met Hem mijn lijden op te dragen."* Het *"alles verpulverend requisitoir"* was des te pijnlijker omdat ondertussen zijn familie in de zaal zat. Die mensen moesten zwijgen en dat allemaal aanhoren. Moortgat was overigens op geen enkel moment onder de indruk van de beweringen van de getuigen ten laste en hij doet haast nooit een poging om ze te weerleggen. In zijn ogen waren de getuigen niets meer dan *"adders"*. Hij was ervan overtuigd dat zijn geweten door niets gekweld werd en dat hij nooit van de ware weg was afgeweken. Hij had *"niemand en niets verloochend noch verraden"*. Van zichzelf schreef hij: *"Trouw tot den bedelzak! Aan mijn geweten dat mij immer voorhiel: Vlaamsch voor sprake; recht voor stake en God voor bake! En altijd en overal goed doen en helpen... Altijd vol goede wil en rechtzinnig."*

Pasen 1947 bracht de verbitterde en neerslachtige man een heerlijke misvingering met koorzang onder leiding van de eveneens opgesloten Gaston Feremans. Maar dit zette hem niet aan tot enige sereniteit. In de beelden die hij voor de geest kreeg, stelde hij zich zijn critici voor als adderbekken en hij zag de *"(...) sissende gespleten, vergif spuitende addertong naar mij toeschuiven... valse adderogen die mij ononderbroken beloeren en het ogenblik afwachten om mij bepaald te vernietigen. Mijne gezondheid moet kapot, mijn eer moet voor immer in de slijkgoot verstoppt. Mijne vrouw en kinderen mogen nooit meer een lach en blijheid kennen – zij moeten geruïneerd en verpulverd worden. Dat is mijn Paschen 1947!"*

Bijna op het einde van het derde schriftje vertrouwde hij zijn finale argumentatie toe aan het papier. Het is – opmerkelijk genoeg – de enige plaats waar hij terugkomt op de bezettingsjaren en probeert zich te verantwoorden. Daarbij sprak hij zijn familieleden rechtstreeks aan.

"U ook vraag ik plechtig zoo plechtig als ik het rechtstaande aan den Heer Voorzitter vroeg: Als ik spreek geloofd Gij mij? Zoo ja, luister dan naar wat ik hier verklaar; op mijn zielezaligheid: Ik heb nooit gedacht, zoo veel minder gewild: België te vervormen noch uit een rukken: Met onzen Koning Leopold III een sterk Europa zien uitgroeien! dat wel!"

En werkgevers en werknemers eens en voor altijd vrede zien sluiten en malkaar beminnen – steunen en een echt menschenleven verzekeren in elke levensomstandigheid en levensslot – en zóó lotsverbonden dat onzen groet; met opgeheven hand;

Houzee, Kameraad!

Een dag voor dag herhaald herinneren werd aan het gegeven woord!:

En alzo Uwe kinderen, medewerkmans eene onbekommerde verzekerde toekomst verzekeren; doch ook mijne kinderen een plaats weten gegund en verzekert onder

Sij mij? Joo ja, luister dan maar wat ik
hier verklaar op mijn zielzalyheid:
Ik heb nooit gedacht, joo veel minder
gewild: België te vervormen noch
uit een rukken: Met onzer Koning
Leopold III een sterk Europa zien
uitgroeien! dat wel!

En werkgevers en werknemers eens
en voortyd Vrede zien sluiten en
makken beminnen - steunen en
een echt menschenleven verzekeren
in elke levens omstandigheid en levens
lot - en joo' lots verbonden dat onzer
groot; met opgeheven hand;
Gongee, Kameraad!

een dag voor dag het haald herinneren
word aan het gegeven woord! :
En alzo thwe kindren, mede werkmans
en onbekommende verzekerde toekomst
verzekeren; dat ook mijne kindren een
plaats weten gezind en verzekert onder
godshere joo. Eerlyk - werkzaam;
joo wel bas als { knecht!
mede werker.

*Godslieve zoon? Eerlijk en werkzaam; zoo wel baas als knecht!*¹⁷

Daarom was ik voor de nieuwe orde!

Noch min noch meer."

Daarbij gebruikte hij woorden en verwijzingen die recht uit de collaboratie en de pro-Duitse propaganda kwamen. Met een "*sterk Europa*" wierf de bezetter soldaten voor het oostfront. "*Houzee*" was de vnv-kreet. En de "*opgeheven hand*"? Bovendien had Leopold III geprobeerd om tot een politieke overeenkomst te komen met Hitler inzake de toekomst van België en zijn rol als koning van dat land.

Meteen daarna volgde een lange lijst van een dertigtal namen. Ze moest dienen om zijn familie nooit te doen vergeten wie allemaal "(...) *uw man, vader en bloedverwant het schandelijkst en duivelscht belogen en belasterd hebben.*" Deze mensen waren in zijn ogen "(...) *in geweten en in feite de enige schuld van al onze tranen, rampen en ziele en hartelijden. Zij kunnen nooit goed maken wat zij wetens en willens ons aangedaan hebben uit lafheid, ondankbaarheid en afgunst en schromelijke schijnheiligheid*".

Tot slot van dit stuk vol emotie riep hij de "*Goddelijke meester*" aan en vertelde hoe hij op 6 september 1944 naar het fort werd gevoerd en daar werd geconfronteerd met "(...) *eene woeste hysterische huilende menigte, als slaaf gedreven, bespuwd, beschimpt en beschopt werd (...), toen heb ik slechts U voor oogen gehouden en met U (in geest) al die spot al dit lijden, al die pijnen verdragen en geofferd*". Naast zijn gezin deed hij "*Alles uit liefde voor U mijn Jezus! Die gedachte hield mij toen recht, ook vandaag!*"

Hij schreef dit neer op 11 april 1947, de dag waarop hij voor het Krijgshof verscheen, waar zijn zaak in beroep werd behandeld. Het was dus een dag van heftige emoties. Al kregen zijn beide advocaten, Vervliet en Spillemaeckers, het laatste woord, ze durfden niet ten volle zijn verdediging opnemen, vond hij. In zijn ogen waren ze al te zeer onder de indruk van het requisitoir. Geen onschuld willen of durven bepleiten, betekende dat hij niet de minste kans had op een onmiddellijke invrijheidstelling. Het verdict was zelfs zwaarder dan het eerste vonnis: vijf jaren opsluiting. Er kwam dus een jaar hechtenis bij. De klap kwam hard aan.

Op dat moment had Albert Moortgat al 32 maanden gezeten. Toch duurde zijn gevangenschap niet meer zo heel lang. In augustus 1947 kwam hij vrij.

17. Waarbij het woord "*knecht*" met een accolade wordt verbonden met het daaronder geschreven woord "*medewerker*".

GETUIGENISSEN UIT DE GEVANGENIS

Gedurende de 19de eeuw was gerechtelijk optreden tegen flaminganten zo goed als onbestaande. De liberale staat die België was, had zoveel vrijheden in zijn grondwet ingeschreven dat de Vlaamse beweging zich kon ontplooien met alle voor de hand liggende middelen. De Eerste Wereldoorlog bracht daar verandering in door de creatie van het activisme dat de Duitse kant koos. De regering in Le Havre voerde besluitwetten in die het mogelijk maakten dit activisme te bestraffen. Tenminste toch als de geallieerde legers in staat zouden zijn het Duitse leger te verslaan. Die mogelijkheid werd pas een realiteit in de nazomer van 1918. Het merendeel van de activisten ontvluchtte de volkswoede en de Belgische justitie. Maar er waren uitzonderingen. De agitatie en beeldvorming rond August Borms tijdens het interbellum, vormt een geslaagd voorbeeld van propagandistisch gebruik van een verblijf in de gevangenis. Het kwam erop aan de gevangenen een rol als slachtoffer toe te meten.

Na de tweede Duitse bezetting kwamen véél meer Vlaams-nationalisten in de gevangenis terecht. Een aantal collaborateurs probeerde met de publicatie van een gevangenisdagboek zichzelf te verdedigen. Het bleef echter lang wachten op een wetenschappelijk verantwoorde uitgave van dergelijke geschriften. De eerste was die van het dagboek van VNV-lid Ernest Claes, *Drie maanden gevangenis*, uitgegeven door het Davidsfonds in 2006.¹⁸

Voor de andere kant van het spectrum, de gevangenisarchieven, was er daarbij geen aandacht. Nochtans vielen de Belgische gevangenisarchiefwetten sinds de archiefwet van 1955 onder het toezicht van het Belgische rijksarchief. Maar de wettelijke overdrachts- en openbaarheidstermijn van honderd jaar maakte het moeilijk om ze systematisch te consulteren met het oog op wetenschappelijk onderzoek. Ondertussen is deze termijn bij wet teruggebracht naar dertig jaar. Voor onderzoekers vormt de gids die Isabel Rotthier samenstelde over de archivalische nalatenschap van detentiecentra, een nuttige handleiding.¹⁹

Overigens hebben ook de kampen en gevangenisarchiefstukken die door de Duitsers werden geïnstalleerd, heel wat getuigenissen opgeleverd. Ook die zijn ondertussen onderwerp geworden van kritisch en gedegen wetenschappelijk onderzoek waarbij vooral Gie Van den Berghe grensverleggend werk verrichtte.²⁰

18. E. Claes, *Drie maanden gevangenis*, Leuven, 2006.

19. I. Rotthier, *De gevangenisgids: archiefgids betreffende de archieven van de Vlaamse penitentiaire inrichtingen*, Brussel, 2001. Een uitgave van het Algemeen Rijksarchief. Door het rijksarchief bewaarde archieven en publicaties daarover kunnen opgespoord worden via de website www.arch.be met een keuze voor de bibliotheekcatalogus. Bruikbare trefwoorden zijn interneringscentrum of interneringscentra, gevangenis, penitentiaire... Tijdens de studiedag van 25 februari 2010 op het Algemeen Rijksarchief stelden Paul Drossens en Laurence Druetz de sindsdien verworven archiefbestanden voor.

20. G. Van den Berghe, *Een case-study over ego-documenten. Bibliografie van ego-documenten over de nationaal-socialistische kampen en gevangenisarchiefstukken, geschreven of getekend door Belgische*

Gevangenisdagboeken bieden niet alleen inzicht in aspecten die van belang zijn voor de Vlaamse beweging maar ook over het gevangenisregime. De monografie van Björn Rzoska over het kamp van Lokeren maakte behoorlijk wat indruk.²¹ Al even belangrijk is de studie van Elisabeth Bruyneel. Mede op basis van een paar licentieverhandelingen die eerder al probeerden om dit onderzoeksterrein wetenschappelijk te benaderen, kon ze, dankzij dagboeken en brieven, een grensverleggende studie schrijven over het leven in de gevangnissen ten tijde van de naoorlogse bestraffing van de collaboratie. Zij maakte daarbij uitvoerig gebruik van gepubliceerde dagboeken maar ook van archieven en documentatie die in het ADVN worden bewaard.²² Ook de *Celindrucken* van Albert Moortgat zouden Bruyneel flink hebben geholpen bij het verzamelen van gegevens. Maar ze waren destijds nog niet beschikbaar voor onderzoek.²³

EPILOOG

Albert Moortgat had al in augustus 1940 de dagelijkse leiding over de brouwerij in jongere handen gelaten. Hij leidde na zijn vrijlating in augustus 1947 een eerder teruggetrokken leven. Hij maakte gebruik van de wetgeving die veroordeelden de kans gaf om eerherstel te krijgen. Daardoor werd komaf gemaakt met zijn strafblad. Op Kerstmis 1946 had hij nog geschreven: *“De verwoesting in mijn gezin té groot om er ooit nog kunnen boven op komen. In die stemming verlaat ik de kapel.”* Maar de jaren verzachtten zijn bitterheid en onbegrip. Op hoge leeftijd bouwde hij aan respectvolle en zelfs vriendschappelijke relaties met dorpsgenoten die in oorlogstijd aan de andere kant van de barrière hadden gestaan als leden van het verzet.²⁴ Bovendien trad dochter Gabriëlla in zijn voetsporen als gemeenteraadslid, schepen en zelfs korte tijd waarnemend burgemeester van Breendonk. Op 4 mei 1983 werd Albert ereburgemeester van Breendonk en dochter Gaby werd ereschepen.

Albert Moortgat stierf in Beveren-Waas in 1983. Zijn rol tijdens de oorlog bleef controversie oproepen. Die werd gestimuleerd door het voortschrijdende onderzoek over het kamp van Breendonk en over de verzetsbewegingen die hun

(ex-)gevangenen: *Belgen, personen die in België gedomicilieerd waren of verbleven, en andere uit België gedeporteerde personen*, Brussel, 1995.

21. B. Rzoska, *Zij komen allen aan de beurt, de Zwarten: het kamp van Lokeren 1944-1947*, Leuven, 1999.

22. E. Bruyneel, *Dagboek achter tralies. De evolutie van het Belgische gevangenisregime tussen 1944 en 1950*, Merksplas, 2006.

23. De Nederlandse onderzoekster Helen Grevers werkt aan een studie met een internationaal perspectief over het leven in de gevangnissen. Zie hierover de bijdrage H. Grevers, *Het leven in de interneringskampen en gevangnissen voor collaborateurs na de tweede wereldoorlog in België en Nederland*, in: *Mededelingenblad van de Belgische Vereniging voor Nieuwste Geschiedenis*, nr. 4, 2009, pp. 30-33.

24 Cf. J. Veestraeten, *Albert Moortgat [...]*.

gevangen leden in dit kamp zagen verdwijnen. Moortgat kende critici en verdedigers. Dochter Gabriëlla speelde in zijn verdediging een belangrijke rol. Zij was de drijvende kracht achter het boek over Albert Moortgat waar ze de gewezen hoofdredacteur van *Gazet van Antwerpen* Jan Veestraeten voor aansprak. Het kreeg de titel *Doe nooit onbezonnen zaken* en het werd voorgesteld in café Brouwershuis in december 2006. Het bevat veel feiten uit de familiegeschiedenis en waardevolle inzichten maar het was vooral bedoeld om vader Moortgat vrij te pleiten van Duitsgezindheid en zijn vnv-lidmaatschap te beschrijven als uitsluitend een gevolg van Vlaamsgezindheid. De getuigen ten laste op de processen worden daarom stelselmatig geridiculiseerd. Bovendien kreeg de auteur archiefstukken ter inzage uit het familiearchief die niet werden overgedragen aan een professionele archiefinstelling waardoor ze niet door andere onderzoekers kunnen worden geconsulteerd. Dat verzwakt uiteraard het betoog. Het boek werd amper verspreid en kan dus enkel dienen om een beperkte kring van mensen te bevestigen in zijn visie: Moortgat kan niets verweten worden en er had nooit een proces mogen plaatsvinden. De veelzijdige persoonlijkheid die Albert Moortgat was en zijn hele familie verdienen dus verder onderzoek.

Albert Moortgat verzuchtte op een bepaald moment: *“Wat er allemaal gebeurd is in naam van het vaderland, de vrijheid en broederlijkheid, zal nooit totaal gekend zijn ... Arm Vlaanderen... Arm Europa!”* Hij kon zich tijdens zijn gevangenschap wellicht niet voorstellen dat dagboeken en brieven uit de gevangenis ooit bron van historisch onderzoek zouden worden en zouden bijdragen tot een dieper inzicht in een roerige tijd en in een generatie die ondertussen vrijwel verdwenen is. Ondertussen is de tijd gevorderd en zijn we wel degelijk zo ver. Om de oorlog en de naoorlogse bestraffing beter te leren kennen wat feiten en mentaliteit betreft, zijn archiefstukken zoals zijn *Celindrakken* niet alleen zeer welkom, ze zijn zelfs broodnodig.

Luc Vandeweyer (°1956) is doctor in de geschiedenis en archivaris bij het Algemeen Rijksarchief. Hij publiceerde over tal van aspecten van de Vlaamse beweging in de Eerste Wereldoorlog, het interbellum en de Tweede Wereldoorlog.